

O epidemski blaznosti.¹⁾

Spisal Fran Göstl.

godovina nam našteva več primerov, da se je neke vrste blaznost pojavila v večjem obsegu ter se v kratki dobi toliko razširila, da jo smemo imenovati naravnost epidemsko.

I.

Velik je bil vpliv križarskih vojen. Krščanstvo se je takrat prelepo razcvetlo in je praznovalo tisti čas svojo junaško dobo. Papeška moč je dosegla svoj vrhunec, a tudi vladarji so si pomnožili svoje imenje in svoje dohodke; plemenitniki so si pridobili mnogo veljave, mesta so se povzdignila, kmetje si nekoliko opomogli, trgovina in obrtnost sta se razcvetli, znanosti in umetnosti so se pospeševale.

Tolik preobrat je našel na vseh progah duševne in gmotne prosvete seveda velik odmev v življenju in mišljenju zapadnih narodov. Pravi smoter, za katerega se je navduševalo toliko hrabrih vitezov in junakov, se pa ni dosegel docela; svete dežele so bile le za malo časa otete nevernikom, in da bi le-te popolnoma pregnali iz onih krajev, za to je bilo na zapadu vedno manj moči in volje. Tedaj pa se je pojavila čudna nova prikazen: križarska vojna otrok.

Leta 1212. je trdil na Francoskem neki pastir, Etienne (Štefan) po imenu, da se mu je sam zveličar na paši prikazal v podobi ubo-

¹⁾ Ko sem prelistaval razne starejše zapiske, mi je prišla v roke ta razprava, katero sem pred leti čital v književnem odseku »Slovenije«, a pozneje sem jo nekoliko predelal in izdatno razširil.

Viri:

Güntner: Seelenleben des Menschen. Wien & Prag. 1861. (splošno).

Haeser: Geschichte der Medizin und epidemischer Krankheiten. Jena.

(splošno).

Staré: Obča zgodovina. Srednji vek. III. (o križarski vojni otrok).

Schlosser: Allgemeine Geschichte V. (križarska vojna otrok). — VI. (bičarji).

Ljubljanski Zvon. 1882. Rutar: »Bičarji in skakači na Slovenskem«.

» 1883. Wiesthaler: »Volkodlak in vampir«.

Valvasor. Ehre des Herzogthums Krain (o čarovnicah).

Alte und neue Welt. 1875. Dr. Carl Gravs: Springerprozession in Esternacht.

Beermann: Alt und Neu Wien (o bičarjih in čarovnicah na Dunaju).

Mnoge beležke iz drugih manjših sestavkov in razprav.

gega romarja ter ga pozval, naj gre dečkom svoje dobe oznanjevat sveto vojno. Na Nemškem pa je oznanjeval križarsko vojno deček Nikolaj. — Francoski romarčki so potovali, povsod gostoljubno sprejeti, proti Marseillu, kjer so se ukrcali. Toda dve njih ladji sta se na morju v viharju potopili, ostale pa so brezbožni in brezvestni kupci polovili ter otroke prodali v sužnost. — Otroci iz Nemčije so romali čez Alpe v Genovo. Mnogi so že med potjo poginili od glada, žeje in vročine ter od nenavadnih težav na daljnem potovanju. Na Genoveškem so nekateri v bližnjih mestih in trgih stopili v službe za pastirje, hlapce in dekle, drugi so se vrnili v domovino vsi revni in nadložni, nekatere pa so sprejeli imovitejši Genovčanje za svoje; tako n. pr. je smatrala rodbina Vivaldi, ki je bila pozneje toli imenitna, kot začetnika svojega rodu ubozega nemškega romarčka.

Oduševljenost za križarsko vojno je bila med mladino splošna. Na Francoskem se je napotilo v sveto deželo blizu 30.000, na Nemškem skoro 20.000 otrok, dečkov in deklic od 8. do 16. leta. Ti otroci so bili živo uverjeni, da brez orožja premagajo in preženo nevernike iz svetih krajev. A tudi mnogi odrasli ljudje so trdno verovali, da se posreči čudesna pobeda tem nedolžnim otrokom, ter da jih vodi volja božja. — Mnogi otroci, katerih svojci niso pustili od doma, so skrivaj utekli, drugi so pomrli od žalosti, ker se niso mogli ali smeli udeležiti te vojne.

Ni dvoma, da se je takrat blaznost pri otrocih epidemski pojavila in to obenem na Francoskem in Nemškem. Saj je znano, da se v pričetku moške dobe pojavi želja po junaških činih, pogum in predrznost. To gibanje pa so porabili lokavi sužnjetržci sebi v korist; pospeševali in podpirali so po možnosti to mladinsko navdušenje — in to pri tedanji splošni verski prenapetosti in sanjivosti ni bilo ravno težko. Sužnje pa so takrat zelo ropali, kupovali in prodajali, zlasti Saraceni in Tatarji, ki so si na ta način naplenili mnogo bodočih vrlih junakov in pa krasotic za hareme. —

Zgodovina nam poroča še o drugih primerih otroške potoželjnosti. Leta 1458. so romali otroci k Sv. Mihaelu v Normandijo. Večinoma so otroci že med potjo pomrli lakote in mraza; kar jih je ostalo, so jih sužnjetržci polovili ter poslali v robstvo. Tudi znana pravljica o podganolovcu (uporabljena v Wolffovem eposu in po le-tem tudi v Nesslerjevi operi), ki je iz osvetoželjnosti privabil z glasbo ter ugonobil vse otroke nizozemskega mesta Hamelna, ima najbrže nekaj sličné zgodovinske podlage.

II.

Druga, po raznih krajih razširjena bolezen je bila manija za ples in skakanje.

Bilo je l. 1012. na sveti večer. Verno ljudstvo se je zbiralo v cerkvah k polnočnici. A v Kolbingu na Danskem se je sešla dvanajsterica kmetov v krčmi in plesala ves čas, ko se je opravljala služba božja. Zato pa jih je duhovnik Rupert proklel, in za kazen so morali celo leto plesati. Tako nam pripoveduje pobožna pravljica, menda najstarejša beležka o skakačih. Nekoliko pač opominja na to prikazen oni divji in razposajeni ples, s katerim so slavili Grki in Rimljani boga Bakha in pa ples, s katerim še dandanašnji razposajenci praznujejo Pusta.

Ples je sploh pravzaprav verskega izvora; saj je v vseh poganskih verah bistven del bogoslužja. Tudi pri skakačih in plesачih zasledimo povsod verski moment. Leta 1375. je začelo v Utrechtu na mostu naenkrat dvesto ljudi plesati, in trdili so, da ne morejo popreje prenehati, predno ne pride duhovnik s sv. Telesom mimo; a most se je udril pod njih težo, in potonili so. — Leta 1375. je začelo ljudstvo v Aachenu v več cerkvah in trgih naenkrat plesati in skakati, in odtod se je ta bolezen razširila brzo črez Holandijo in Belgijo ter ob Renu. Tako se je pojavilo v Kölnu petsto, v Metzu tisoč plesáčev in skakačev. Tožili so o raznih bolestnih tiskah; morali so jih ovijati z mokrimi cunjami, in potem jim je odleglo. Kot vzrok svojega stanja so navajali, da se jim zdi, kakor da bi stali v krvi, ki jim sega do ust, in boječ se, da ne bi se v nji utopili, so morali skakati. Tudi so imeli razne halucinacije. Mnoge so smatrali za obse-dence in jih slovesno zaklinjali, in to je baje nekaterim pomagalo.

Leta 1418. so se pojavili plesači v Strassburgu, štiriintrideset mož in žen; ozdraveli so šele, ko so jih v svečani procesiji peljali h kapelici sv. Vida. (Odtod izhaja tudi ime »chorea major st. Viti« in nemški »Veitstanz«). — Da bi se bila pozneje ta bolezen še kdaj ponovila v tolikem obsegu, ni znano.

Plesači so se protivili tudi duhovščini in tedanji modi, zlasti ondašnjemu obuvalu, kljunasto zavitim črevljem; bili so torej nekakšni reformatorji. Sčasoma so se jim pridružili razni lahkoživci in, hlineč njih bolezen, stregli svoji razkošnosti in poltnosti. —

Ta bolezen je vsekako zelo zanimiv pojav ter spominja na tisto vrsto blaznikov, ki jim pravijo manijaki, ki se ure in ure neprestano zvirajo in skačejo v najraznejših in najnapornejših pregibih, ne da bi se utrudili.

Tudi otrok se je prijela ta bolezen. Leta 1237. jih je več nego sto skakaje in plesaje potovalo iz Erfurta v Amstadt, ki je dve milj oddaljen; več jih je od prenapornosti pomrlo, drugi pa so se baje do smrti tresli spričo čudne živčne bolezni.

Kdo še ni nič slišal o tarantizmu, tistem konvulzivnem plesu in skakanju, katerega s svojim pikom baje provzroči v Italiji živeča tarantela? Dasiravno sodimo, da je pri tarantizmu tudi nekoliko domišljivosti in pa nekoliko sleparstva, vendar je nekaj analogije med njim in preje opisano blaznostjo. —

Skakači so se prikazali v 16. veku tudi na Slovenskem. V Kotoru plešejo še dandanašnji na čast sv. Tripuna (Trifone) poseben, zmerom hitrejši in hitrejši ples. Na Zalostni gori poleg Mokronoga še romarji »vrtec igrajo«. Znamenita pa je procesija v Echternachtu na Luksenburškem, ki se je neki od leta 1376., gotovo pa s konca 15. veka ohranila kot cerkveni obred do današnjega dne; vsaki binkoštni torek gre procesija pod vodstvom duhovščine s cerkvenimi prapori in križi v cerkev h grobu sv. Willibrodta. — Otroci, dečki in deklice, mladeniči in dekleta, možje in žene, po stanu in spolu ločeni, v vrstah, po štirje do šest v eni vrsti se drže z rokami za robec ter pojo litanije sv. Willibrodta, pomočnika v vseh nadlogah. Po pet stopinj naprej in po tri nazaj, včasih tudi po tri naprej in po eno nazaj, skačejo po ritmu glasbe, ki je jako veselega značaja. Za pot nekaj čez tisočdvesto stopinj rabijo skoro dve uri, udeležencev je neki očividec naštel plesavcev čez osem tisoč, godcev čez sto in pevcev sedemsto. V ondodni cerkvi neka slika iz leta 1553. predstavlja to procesijo. Leta 1777. je volilni knez Klement Vaclav Trierski prepovedal godbo in ples pri procesiji, cesar Jožef II. pa ves izprevod. Vendar so se morale prepovedi spričo ljudske razburjenosti preklicati, in procesija se obhaja še dandanes. —

V Sevilji plešejo deški pevci v cerkvi. Tako se je ohranil tudi še drugod spomin na plesače in skakače. Na Slovenskem se nahajajo sledovi o plesacih razen že omenjenih cerkvenih plesov še po Štajerskem, Kranjskem, Goriškem; le-tu so se skakači leta 1584. pojavili pri sv. Luciji blizu Tolmina. — Nekoliko sorodnosti s plesištvom kaže tudi nekdanji običaj, ki je bil razširjen po nekaterih naših krajih, da so se kmetje procesije sv. Telesa udeležili na konjih, kakor nam Valvasor poroča.

III.

Plesačem in skakačem so bili nekoliko podobni bičarji. Prvič so nastopili v Italiji v onih časih, ko je dežela mnogo trpela po borbah med cesarji in papeži. Leta 1260. so se začele na otoku Siciliji zbirati velike tolpe spokornikov, ki so s procesijami potovali od kraja do kraja ter drug drugega bičali. (Tisti čas so se pojavili tudi na Dunaju). S svečami v levici, vedno se bičaje, so se pomikali v procesijah po ulicah ter napovedovali gorje vsemu človestvu, ako se ne spokori. — Črez Alpe so se razširili po nemških in slovanskih deželah; krog l. 1290. so se prikazali v Ogleju. Pri ljudstvu so bili priljubljeni, a mogotci so jih preganjali, češki in poljski kralji so jih siloma iztirali.

Po grozoviti kugi, ki se je pričela leta 1348., se kot črna smrt splošno razširila po Evropi ter pomorila skoro tretjino prebivavstva, so se bičarji razprostrli daleč po Nemčiji in sosednjih deželah.

Znano je, da se pri groznih, morilnih kugah ter vobče pri izrednih pogubnih neizgodah človeštvo vdaje dvema nasprotnima ekstremoma: velikemu razkošju, samopašnosti in poltnosti, češ, da negotovi čas pred pretečo smrtjo porabi še kolikor mogoče ter se naučije vseh mesenosti — in pa asketični, pretirani pobožnosti, hoteč z raznimi pokorami izbrisati svoje pregrehe in potolažiti razžaljeno božanstvo; tako je tudi omenjena kuga rodila asketično bičarstvo. Od cerkve do cerkve, od mesta do mesta je potovala velika množica ljudi brez razločka spola, starosti in stanu, bičaje se in prepevaje spokorne psalme. Kamor so prišli, so jih sprejeli prebivavci s slovesnim zvonjenjem; mnogi gledavci so bili tako ginjeni, da so se jim pridružili in se metali nagi na zemljo ali v trnje in po zimi v sneg.

Ta pokora se je ponavljala skozi triintrideset dni zjutraj in zvečer. Iz početka so pobožno živeli; kmalu pa so se jim pridružili pohotniki in tatovi, uporabljajoč lepo priliko, tako da je papež Klement VI. radi teh izgrediv njih obhode prepovedal. Toda navzlic temu so se še leta 1626. bičarji zopet na Dunaju prikazali.

Tudi bičarstvo je seveda tolmačiti kot pojav verske blaznosti.¹⁾

¹⁾ Da preprečimo zlovoljno in napačno razlago, naj omenim, da blaznost imenujemo medicinski vsako dušno nenormalnost, torej vsako bolezen možganov, ki so središče duševnega delovanja; seveda se znanstvena in lajiška terminologija vselej ne ujemata.

IV.

Nizozemski škof Kornelij Jansen je bil nasprotnik jezuitov in ustanovnik verskih razkolnikov »janzenistov«. Ko je njegov pristaš Francois de Paris umrl l. 1727. v Parizu, se je obila množica zbrala pri njegovem grobu; moške in žene, starci in otroci so tam popadali na tla, dobili konvulzije, t. j. so se krčevito zvijali ter so s krčevitim kričanjem oznanjevali janzeniške nauke. Kmalu se je število konvulzionarjev na osemsto namnožilo, in najbrže bi se bili še bolj, da ni dal Ljudevit XV. siloma zapreti onega pokopališča.

V.

Vera v čarovnice je več stoletij zahtevala ogromno število žrtev. Obdolženke, zlasti stare žene z nagubanim obrazom so po obsodbi javno sežigali. Zanimiv popis čarovniške pravde na Slovenskem je priobčil Lesar v popisu ribniške doline. — Blaga cesarica Marija Terezija je prepovedala l. 1747. sežiganje čarovnic in to prepoved je l. 1769. ponovila. Vera v čarovnice je do tedaj bila splošna med omikanci in prostaki, a med narodom se je vzdržala deloma še do današnjega dne. In baš ta vera je po cerkvenih in državnih zakonih povzročila toliko umorov. Sicer so vsi stari paganski narodi verovali v čarovnice, in stari Sasi so jih že tudi s smrtjo kaznovali, toda cesar Karel Veliki se je z vso strogostjo uprl temu nekrščanskemu početju; šele v 14. in 15. veku se je začelo tisto grozno preganjanje in mučenje nesrečnih žrtev tedanje krive vere. In baš krščanstvo, ki je sicer z ljudomilimi nazori toliko storilo za prosveto, je kolikor toliko zakrivilo to gonjo s svojim naukom o hudičevi moči in oblasti. Papež Inocenc VIII. je v svoji buli: »*summis desiderantes*« iz leta 1484. vero o čarovnicah potrdil in njih preganjanje zapovedal. Proti temu nasilstvu so se borili, žal, da z majhnim uspehom, mnogi duhovni in posvetni učenjaki, a drugi so je zopet zagovarjali.

Dasiravno je bila večina obdolžencev žrtev nespametnosti ali sovraštva; dasiravno so mučila prisilila marsikako izpoved, ki je bila storjena le v obupnosti spričo neznosnih bolečin, a smrtna kazen je bila nasledek bodisi priznanja, bodisi tajitve — saj sta bila sodnik in ljudstvo že preje prepričana o zvezi hudiča z obsojenko — vendar je brez dvoma bilo nekoliko čarovnic istinito prepričanih o svoji nadnaravni moči, in to spričo neke blaznosti.

Valvasor nam pripoveduje mnogo zanimivega o čarovnicah. Znani Ivan Geiter je nekoč pridigoval, da čarovnic v istini ni. Neka

stara ženica pa ga je hotela¹ prepričati o »coprnica«; legla je doma v korito, se mazala, nato začela skakati, in ko se je prebudila, je pripovedovala, kje da je bila. —

Mazilo, pripravljeno iz raznih omotičnih rastlinskih sokov, in pa omotične pijače igrajo sploh veliko ulogo v vseh čarovniških pripovedkah, in prav to nam vsaj deloma tolmači to prikazen. Verjetno je, da so si zlasti stare histerijske ženske bodisi spričo tedanje splošne vere v veliko hudičevo oblast in moč, bodisi radi mnogih svojih grehov domišljale, da ima hudič posebno oblast nad njimi. Že spričo te trdne vere so bile take ženske v nenormalnem položaju, a omotična mazila in opojne pijače in morda tudi mesečnost — vse to skupaj je povzročilo, da so bile o svoji čarovniški moči trdno uverjene. Saj je znano, da imajo nekateri blazniki slične halucinacije; ker pa je bilo čarovništvo skozi več stoletij močno razširjeno, je smemo takisto prištevati epidemskim blaznostim.

VI.

Zelo razširjena je bila zlasti pri slovanskih narodih vera v volkodlake in vampirje. Je-li ta vera ostanek nekdanje vere o preseljevanju duš, ali pa spomin na verstvo Grkov, nočem tu razpravljati, pač pa naj iz temeljitega spisa Wiesthalerjevega v »Ljublj. Zvonu« posnamem, kar in kolikor je za mojo razpravo potrebno in primerno.

Vera v volkodlake je bila razširjena pri Grkih. Likaon, sin Pelasga, prvega arkadskega kralja, je nekoč Zenu daroval dete, a ko je žrtvenik poškropil s krvjo, se je izpremenil v volka. Vera v volkodlake je bila znana tudi starim Rimljanom, Keltom in Slovanom. — Na Francoskem je bila razširjena ta vraža zlasti v 16. veku; to nam dokazujejo mnoge volkodlaške pravde, manj razvita pa je bila med južnimi Romani.

Iz volkodlaških vraž se je izlegla popolna bolezen, ki jo zovemo likantropijo (licanthropia). Ti bolniki so si domišljali, da so volkovi, ter da se plazijo po noči po pokopališčih, razgrebajo mrliča, tulijo in trde, da se ločijo od volkov le s tem, da jim je dlaka na znotraj obrnjena, volku pa na zunaj. S silno pohotnostjo so združevali zverinsko krvoželjnost, in v slast jim je šlo posebno človeško meso.

Pri mnogih slovanskih, osobito južnih plemenih, se je volkodlaštvo spojilo z vampirstvom.¹⁾ »Volkodlak« n. pr. Srbom ne znači

¹⁾ Da je vera v vampire tudi Angležem znana, sem uvidel iz (nemške) opere Marschnerjeve, katere libreto je posnel po neki povesti lorda Byrona; tu se nam kaže vampir pod hudičevo oblastjo in je proklet, da zapeljuje svoje ne-

samo človeka, v volka izpremenjenega, ampak še dokaj hujšo pošast, vampirja, to je mrtveca, ki v grobu ne strohni in ne najde pokoja, marveč ondi dalje živi ob svojih in svojih sorodnikov in znancev krvi, katero jim hodi po noči izsesavat. Sicer pa se je vera v vampirje udomačila pri vseh slovanskih rodovih. Mnogo takih pravljič je zapisal Valvasor, ki tudi pripoveduje, da se je možno ubraniti vampirjev s tem, da se njih truplo v grobu prebode s kolcem. Še leta 1870. so v zapadni Prusiji poskusili to staro sredstvo proti vampirstvu, in Jagićev arhiv poroča o volkodlaški pravdi, ki se je vršila v Istri l. 1882.

Omenil sem to vražo in iz nje izvirajočo bolezen, ker se je včasih, n. pr. l. 1732. na Srbskem in Ogrskem pojavila v mnogo večjem številu nego sicer; zategadelj jo smemo tudi vvrstiti med epidemske blaznosti.

VII.

Samomor je sicer vobče ponajvečkrat nasledek blaznosti, včasih pa se dogajajo samomori v tolikem številu brez posebnih tehničnih razlogov, da se smejo smatrati kot učinki epidemske blaznosti. Plutarh pripoveduje, da so mileške device brez vsakega vzroka zdivjale ter zblaznele, tako da so ljudje mislili, da je zrak zastrupljen; nato so si želele vkljub vsemu pregovarjanju smrt, in mnoge so se res tudi obesile, dasi so kolikor možno pazili nanje. Ko so bila vsa sredstva proti tej nenavadni bolezni neuspešna, se je domislil nekdo zdravila, ki je pomagalo; javno so namreč razglasili, da bodo truplo vsake samomorke sramotno prepeljavali po mestu.

Tudi v novejšem času je bilo v nekaterih krajih zdaj pa zdaj izredno mnogo samomorov, n. pr. konec prošlega in v pričetku tega stoletja v nekaterih francoskih in sosednjih nemških mestih, ne da bi bili zasledili pogoje, ki sicer povzročajo pomnožitev samomorov.

veste ter jim kri izsesava. Vampirja nam opisuje tekst tako-le: »Nun gehst du, ein grausiger Leichnam, einher — Bestimmt dich vom Blute derer zu nähren, — Die dich am meisten lieben und ehren — Im Inneren trägst du die verzehrende Glut — . . . Was durch dich lebt, ist durch dich verloren — . . . Es reizt dich der Teufel, es treibt dich die Wut — Du musst es saugen, das theuere Blut! — So lebst du, bis du zur Hölle fährst — Der du auf ewig nun angehörst; — Selbst dort weichet vor deinem Blick — Die Schar der Verworfenen mit Schrecken zurück. Denn gegen dich sind sie engelrein — Und der Verdammte bist du allein!

VIII.

Lahko bi navedel še mnogo primerov rahlejše epidemske blaznosti. Tako se je n. pr. l. 1841. in 1842. na Švedskem prikazala pri mnogih ženskah verska ekstaza. L. 1856. je pričelo v Piemontu dvaindvajset ljudi, med temi le en fant, brez vzroka plezati na drevesa, krčevito se pri tem zvijaje, a l. 1857. in 1858. so si v južni Nemčiji ženske odrezavale kite itd.

* * *

S tem, da sem zbral in podal v skupnem pregledu vrsto pojavov, katere sem označil kot »epidemske blaznosti«, nisem nikakor namerjal znanstvene, strokovne razprave, nego hotel sem jih le združiti v nekako kulturno sliko. Priznam, da se da ugovarjati združitvi tako heterogenih prikazni v enem okviru, in tudi skupni naslov se bo morda komu zdel neprimeren; toda saj tudi meni ni rabil kot »terminus technicus«, nego kot nekako vnanje združilo pojavov, ki so sicer daleč vsaksebi in bi se morali z medicinskega stališča na različne načine tolmačiti, ki pa imajo v kulturnozgodovinskem pogledu mnogo sorodnosti in sličnosti.

Noč na poljani.

Konec je že vendar dneva
Trudnega, nemirnega,
Legel je popotnik v travo
Sredi polja širnega.

Ko pa ležal je in gledal
V tihe zvezde vrh neba,
Prišla mu je v srce misel,
Misel žalostna bila:

»Ni mi starišev prijaznih,
Dobrih sester, bratcev ni ...
Oh, da mogel bi počiti
Vsaj pri ljubici gorki!

Lepa, gizdava devojka
Postelj bi narejala
In ozirala se name
In poredno smejala.

Govora se bi veselil
In smehljanja njenega,
In nič več se ne bi čutil
Tako zapuščenega ...«

Ko tako je gledal v zvezde
Vrh neba večernega,
Zašumele so mu trave
Sredi polja širnega:

»Kaj pač govoriš, popotnik!
Da jih nimaš starišev?
Nimaš sestic, nimaš ljube,
Nimaš jih tovarišev?

Stariši, prijazni bratci
V senčnih ti drevesih so,
Dobre sestre svetle zvezde
Gori na nebesih so.

Stariši, prijazni bratci
Sence ti hladne dajo,
Dobre sestre, svetle zvezde
Te prijazno gledajo,

Ljubica, krasna poljana,
Pa v naročju drži
In šepče tajne bajke,
Dokler ne zaspiš na nji.«

Zor.

Morfinizem.

Spisal Fran Göstl.

I.

sto, kar je človeštvu ob zmerni in previdni rabi v korist in blagoslov, mu je ob nezmerni in neprikladni rabi često v prokletstvo in nesrečo. Nikjer te resnice ne opažamo bolje, nego pri opojnih in omotičnih sredstvih. Obče znano je to o alkoholskih pijačah, manj o opiju in morfiju. Ker pa se njega raznovrstna uporaba širi vedno bolj tudi po naših krajih, je umestno, da se seznanimo z njim in njegovimi učinki.

Opij je rjava, zoprno vonjajoča, grenka strjena tekočina, ki jo narejajo iz narezanih, poluzrelih makovih glav. Da so v maku snovi, ki povzročujejo spanje, je bilo že od pamtiveka znano, in Grki so pridevali bogu spanja mak kot simbol. Opij sam je bil znan že v starem veku. Je-li bila opojnina »nepenthes«, ki jo omenja Homer, opij, ali ne, o tem se sicer še niso zedinili učenjaki; a iz ohranjenih odlomkov medicinskih razprav razvidimo, da so opij Grki poznali in uporabljali. Dioskorid je opisal njegov bolečine olajšujoči, spanje in telesno zaprtje povzročujoči učinek. V srednjem veku je bil zlasti v zdravilu »theriak«, toda rabili so ga le medicinsko. Dandanes pa je opij jako razširjeno živilo, zlasti Kitajci ga uživajo ogromne množine, in lahko rečemo, da je opij največja nesreča za kitajski narod.

Na Kitajskem so sicer poznali opij že od 13. veka dalje, a uporabljali so ga izprva le za zdravilo. Ko so pa zapazili, da opij človeka omami in mu povzroči najslajše sanje, so ga začeli kaditi tudi zdravi. Kitajska vlada je spoznala veliko nesrečo, ki preti narodu, ter je pod smrtno kaznijo prepovedala trgovino z opijem. A zaman. Največ opija so dovažali Kitajcem iz Vzhodne Indije Angleži, in nje je prepoved kitajske vlade najhuje zadela. Toda Angleži si niso dali zlahka izpuliti ogromnega dobička, ki ga jim je donášala kupčija z opijem, in ko je Lin l. 1839. pokončal 20.000 zabojev opija, vrednega 9—12 milijonov dolarjev, se je vnela vojna. Visoko naobraženi angleški narod se ni sramoval pretakati krvi v prospeh nemoralne kupčije, pa bodi tudi nje nasledek propast kitajskega naroda. L. 1840. so Angleži blokirali Kanton, in l. 1841. so ga že osvojili. Ker je bila nevarnost za Nanjing velika, so sklenili Kitajci mir in priznali Angležem pet pomorskih mest kot svobodna tržišča. Pozneje so Angleži svojo trgovino še bolj razširili. Leta 1798. so prodali na Ki-

tajsko opija za kaka 2 milijona gld., l. 1841. za 15 milijonov, l. 1858. za 70 in poslej vsako leto za kakih 130 milijonov. — A Kitajci sami so pričeli veliko konkurenco s tem, da pridelujejo opij zdaj tudi doma. Na Kitajskem je nad 5 milj. prebivavcev, ki iz navade uživajo opij; zelo mnogo opija porabijo tudi na Malajskih otokih.

Razen v Indiji pripravljajo opij zlasti tudi v Perziji in Arabiji. Glavno tržišče za te kraje je Smirna; odtod ga vvažajo v Evropo, na leto krog 200.000 *kg*. Ker se iz 50 makovih rastlin dobi le 1 *gram* opija, razvidimo, koliko se pridelava maka v tistih krajih. Velikanske poljane posevajo z njim in sok nabirajo dan za dnevom. — V Indiji, kjer ima angleška vlada opij v monopolu, je nad $\frac{1}{4}$ milijona hektarov makovih nasadov. — Tudi v Evropi so poskusili mak zasajati in pridobivati opij, najprej v Normandiji, potem na Württembergu. Pri nas raste sicer dosti maka, toda za uspešno pridobivanje opija treba, da je podnebje tako, da postanejo glavice dosti mlečnate, ter da ni drugih zadržkov glede pridelovanja. Nemški opij n. pr. je izboren, a delavci so mnogo predragi, a v Aziji skoro nič ne stanejo; zato je iz Azije importovani opij mnogo cenejši.

Opij kade v malih pipicah z lončeno glavico, ki ima tolikšno votlino, da se dene vanjo kroglica opija, velika kot grah. Omamljenemu kadivcu se porajajo silno srečne in mamljive fantazije in sanje. Izprva se opijevcu duh razigra, in se mu zbudi zavest duševne in telesne čvrstosti. Zatem pa pride reakcija, in kadivca se loti slabost in razdraženost. Le-to si izkuša zopet pregnati z vedno novim in vedno obilnejšim uživanjem opija. Seveda je ta užitek kvarljiv človeškemu organizmu; strastni opijevci izgube naposled vso energijo in odpornost ter si izpodkopljejo zdravje.

A opij tudi jedo, zlasti v Perziji. S tem si baje preženo glad in ojačijo telesne moči. Z majhnimi kroglicami pričenši in vedno večje uživajoč, se temu strupu tako privadijo, da porabijo dan za dnevom množice, ki bi vsakemu drugemu povzročile gotovo smrt; da, Malcolm sporoča o nekom, ki je lahko hkrati zaužil toliko opija, da bi se s tem moglo zastrupiti 30 ljudi! Tudi v severni Ameriki so se pojavili opijofagi in se vedno bolj množijo. —

Kar je našim krajem žganje, to je Indijcem in Kitajcem opij. Stari opij je pri njih takisto v čislih, kakor pri nas staro vino, ter je posebna sladčica bogatašem. — Kakor pri nas pivnice, so ondi posebni lokali, »opium-shop«, zbirališča kadivcem opija — večinoma zamazane beznice, polne smradu iz nesnage.

II.

Opij je zelo kemiški kompliciran sestavek ter obsega 17 raznih alkaloidov; najvažnejši alkaloid je morfij, ki ga je obično v njem 12—15% in ki samočist povzroča bistveno iste pojave kakor opij. Morfij nam rabi zlasti v zdravstvene namene; ker namreč povzroča spanje, olajšujemo ali odstranjujemo z njim bolečine, preganjamo krče, dosegamo zaprtje. Zategadelj morfij dobro služi pri raznovrstnih boleznih in je tudi dober lek proti hudemu kašlju. — Opij, oziroma morfij, je tudi pri blaznosti neprecenljive vrednosti, zlasti pri melanholiki, včasih tudi pri porodniški blaznosti, pri nekaterih manijakih in pri akutni alkoholski blaznosti.

Seveda je njegov uspeh vedno zavisen od vešče in vestne porabe. Kajti morfij je strup, nevaren strup, in njega akutne in kronične posledice nazivljejo morfinizem.

Omenim naj mimogrede še neko med narodom zelo razširjeno razvado. Marsikatera mati kuha otroku makove glavice, da ga potolaži, in da rad in mnogo spi. Vobče dojenčki res mnogo jočejo ter so s tem često nadležni, toda ako se otrok neutešno joče, je to ravno znamenje, da se ne počuti dobro, in da je morda bolan. Treba je torej poskrbeti, da se vzroki bolezni in bolečin odpravijo, ne pa da se otroci z omotnim mamilom umetno teše. Često se je že dogodilo, da je tak makov pomoček naklonil detetu smrt. Prof. Cilenšek je navedel v svoji knjigi: »Naše škodljive rastline« mnogo svarilnih zgledov. Opij je sploh otroškemu organizmu zelo nevaren, in zategadelj ga zdravniki deci ne zapisujejo za lek, to le izjemoma in z največjo opreznostjo. —

Zrelo seme makovo sicer po mnogih krajih uživajo kuhano z močnatimi jedili, a v semenu ni skoro nič opija, in zatorej je njega užitek povsem neškodljiv. Iz semena iztisnjeno mlado olje pa včasih povzroči zaspanost, glavobolje ali omotico.

Morfij lahko učini akutno in kronično zastrupljenje. Akutno je posledica preobilega morfija, zaužitega ali v samomorne namene, ali pa po neprevidnem zdravniškem ukazilu; o njem tu ne bom razpravljaj, opišem naj le kronično zastrupljenje ali morfinizem.

Pri kadicvih in zauživavcih opija iz navade se morfinizem običajno pojavlja tedaj, kadar je organizem že oslabljen in oškodovan, in sicer s slabim spanjem, glavoboljem, z netekom in neprebavljivostjo, s shujšanjem in oslabelostjo; obraz opijevcu upade in obledi, oči se mu udero in njih ogenj ugasne, duševne zmožnosti opešajo, in ubogi človek ni niti za občevanje, niti za delo.

Tudi v naših krajih se pojavlja morfinizem. Ko so začeli proti sredi našega stoletja injicirati morfij zoper bolečine in se je to sredstvo obneslo kot zelo 'zanesljivo in uspešno, tedaj se je polotila zdravnikov nekaka navdušenost za ta pripomoček; saj je gotovo silno ustrezalo njih ljudomilim namenom, ko so lahko hitro in zanesljivo krotili hude, včasih neznosne bolečine. Toda bolniki so se privadili morfiju tako, da so si ga tudi po bolezni zaželevali, si ga privoščevali tudi proti malenkostnim in neznatnim bolestim, da, tudi popolnoma zdravi, hoteč se v prijetni omamljenosti iznebiti in vsaj za nekaj časa pozabiti skrbi in neugodnosti in žalosti, katere prinaša življenje. Zdravniki pa so le preradi ustrezali tem željam ali pa so celo pripuščali, da so si bolniki delali injekcije sami, ter so tako pospeševali morfinizem. A bolniki, privajeni morfiju, so ga zaželevali vedno in vedno, in ako so jim ga zdravniki prepovedovali, so si ga izkušali pridobiti skrivaj na vse možne načine. Po mnogih žalostnih izkušnjah so pač sedaj zdravniki bolj oprezní ter ga bolj skopo uporabljajo, hoteč obvarovati svoje klijente pogubnega morfinizma, ki le bolj počasi, pa tem bolj gotovo uniči bolnika, nego prvotna bolezen, zoper katero se je morfij rabil.

Znamenito je, da se morfinizem večinoma pojavlja med razumníštvom, zlasti v boljših, imovitejših slojih. To je prav naravno, ker ravno boljši ljudje mnogo preje pokličejo zdravnika in so tudi proti bolečinam vobče občutljivejši nego ubožci. Tudi to je umevno, da je največ morfinistov iz zdravniških in tem sorodnih krogov; saj je baš tem bilo sredstvo najpristopnejše. Lewinstein n. pr. je med 110 morfinisti naštel 82 moških in 28 ženskih — slabi spol prenaša vobče, to priznavajo vsi zdravniki, bolečine bolj pogumno nego moški — in med temi je bilo 32 zdravnikov, 8 zdravniških soprog, 1 zdravniški sin, 1 medicinec, 6 lekarjev, 1 lekarska soproga, 2 dijakonisi, 2 bolniški strežnici, 1 babica; torej 54, t. j. več nego polovico morfinistov je bilo medicinskih oseb ali so pripadale njih družinam.

III.

Z morfinizmom razumevamo torej pojave pri živčnem organizmu, ako je z morfijem prenasíčen. Imenujemo pa tako tudi tisti živčni položaj, ki ne dovoljuje takemu organizmu, da je brez morfija dalje časa — 24 ur — brez telesnih in duševnih bolečin. — Pri tem razločujemo zopet pojave dvojne vrste: pojave vsled zastrupljenja z morfijem — in pojave, ki nastanejo, ako se morfija vajeému organizmu ta pomoček odtegne; le-te imenujemo abstinénčne pojave.

Zastrupljenje pa se pokaže šele čez več mesecev, včasih šele čez eno ali več let; odvisno je le od individualnosti zastrupljenec. Pri morfinistu, čigar živčje je bilo preje popolnoma zdravo, se pojavi kesnejše in milejše nego pri takih, ki so bili že preje nervozni. — Obraz morfinistom obledi, oči postanejo motne, pogosto se pojavlja močen znoj, včasih tresljivot, bolečine, prevelika ali premala občutljivost, tudi eksantemi, in na injiciranih mestih se često naredo uljesa. Bolnik ne prebavlja jedil in pogosto bljuje; zaprtost se menjava z drisko. Spanje je slabo, in telo pri tem shujša. Tudi duševne zmožnosti, spomin, razboritost in žilavost oslabe, in bolnik je za vsaki duševni in telesni napor nezmožen. Včasih nadlegujejo morfiniste tudi halucinacije.

Važno je vprašanje, je-li morfinist povsem zaveden in odgovoren za svoja dejanja. Krafft-Ebing pravi, da, četudi morfij ne vpliva tako silno kakor alkohol, vendar še ni videl nobenega morfinista, ki bi bil duševno povsem normalen, in Lewin naravnost zanikava moralno odgovornost ter zahteva, da se osnujejo zanje, prav kakor za alkoholiste, posebna zavetišča in zdravilišča.¹⁾

Abstinenčni simptomi so različni po tem, ali se bolniku odtegne morfij povsem in hipoma, ali pa le polagoma in po malem. V prvem primeru se pokažejo že čez kakih 6 ur. Bolniki so zato slabotni, se močno pote, tresejo po vsem životu, so zelo nemirni, jočejo, razgrajajo, zahtevajo morfij ter si ga izkušajo pridobiti na vsaki način, četudi zločinsko. Večkrat nastopi zatem delirij, ki je zelo sličen alkoholski besnosti, in v teh halucinacijah se prikazujejo morfinistom zlasti živali. Včasih besnik tako obnemore, da je zdravnik prisiljen mu dovoliti zopet morfija.

Pri sukcesivni abstinenčnosti se takisto pojavlja onemoglost, grozničnost, bljevanje, driska, močno potenje in razni nervozni pojavi; včasih celo halucinacije, nemirnost, plašljivost, oslabeledost spomina, pa tudi halucinatorni delirij, sličen alkoholski besnosti, ki jo imenujejo »delirium tremens«.

Prognoza ukoreninjenemu morfinizmu, katerega se ni moči odvaditi, je zelo dvomljiva za ohranitev življenja; neizogibna posledica oslabljenja je smrt; kdor se ga odvadi, lahko zopet okreva; toda nevarnost je v tem, ali ima bolnik dovolj energije, da se vnovič ne vda opijatu. Odvaditi se ga mora pod strogim zdravniškim nadzorom.

¹⁾ Na Angleškem je zdravnik-morfinist z napačno opijatno ordinacijo povzročil smrt trem otrokom (torej dvojni pogrešek), a sodniki so ga oprostili, ker ga kot morfinista niso smatrali dovolj odgovornega za svoje dejanje.

stvom, najbolje v kakem morfiniskem zdravilišču, kjer odvado nadzirajo večše roke in dobri čuvaji. Toda morfinistov, ki so sicer neozdravni spričo kake druge bolezni in so se morfinizmu privadili baš spričo svoje bolezni, ne kaže spravljati v morfinska zavetišča, ker bi jih tu mučili brez potrebe in uspeha.

Ali naj se morfinizem odganja namah, ali polagoma? Krafft-Ebing priporoča milejši način, češ, da je radikalno zdravljenje kruto in nevarno. Dovolí naj se bolniku »eksistenčni minimum«, to je tolika množina, poleg katere se bolnik še dobro počuti. Ker si morfinisti privoščujejo mnogo več opijata, nego bi jim ga bilo v istini dovolj, je to dostikrat zelo izdatna zmanjšatev. To dozo potem zdravnik krči in krči, tako da v 10—20 dneh morfij povsem odtegne bolniku. Schweninger pa zagovarja hipni popolni umak morfija, češ, da četudi je reakcija hujša, je vendar to bolje, nego tedne in tedne mučiti bolnika; tudi je za par kritičnih dni lažje morfinista osamiti in nadzorovati nego cele tedne ali celo mesece, in velike muke, katere bolnik pretrpi teh par dni, so mu krepko svarilo in močna obramba, da ne postane recidiven. — Načeloma je pač težko izključno prednost prisoditi Krafft-Ebingovi ali Schweningerjevi metodi; vsaka ima svoje vrline in hibe, in v konkretnih slučajih se je treba po resnem preudarku odločiti za prvo ali drugo. Pri obeh pa je skrbna zdravniška kontrola in lečenje posamnih simptomov neizogiben pogoj.

Da bi se uporabljal kokain kot sredstvo proti morfinu, kakor so nekateri nasvetovali in poskušali, se nikakor ne da priporočati, in sicer radi tega ne, ker se je bati, da se morfinist vda kokainizmu, ki je še mnogo opasnejši; izganjali bi torej hudiča z Belcebubom, in tak postopek je v zdravilstvu povsem nedopusten.

Pri bolnikih pa, katerih ni moči drugače lečiti nego z morfijem, se morfinizem prepreči s tem, da zdravnik opijata nikdar ne da bolniku samemu v roke. Odkar so zdravniki nevarnost morfinizma spoznali, so v istini postali zelo previdni in oprezni. —

Toda s tem, da se opijata odvadi, morfinist še ni popolnoma rešen; tedni in meseci minejo, predno se bolnik telesno in duševno toliko ojačil, da se ni bati, da bi ga premagale izkušnje, in da bi zabredel v stare grehe.

Nazadnje naj na kratko omenim le en zgled morfinizma, katerega je popisal Krafft-Ebing, in ki živo potrjuje in razjasnjuje moje trditve.

Devetindvajsetletna žena iz povsem zdrave rodbine je pred štirimi leti od moža zdravnika prejela par injekcij zaradi hudega zo-

bobolja. Vsekdar je po njih občutila nekako zadovoljstvo in srečo. Ker je tudi pozneje imela mnogo skrbi in žalosti in so jo tudi pogosto boleli zobje, je postala morfinistinja; saj si je pomoček lahko pribavila iz moževe domače lekarnice. Ko se je pojavilo kronično zastrupljenje, se je lotila še kokaina, češ, da se z njim odvadi morfija. Pred letom dni so se že pojavili simptomi zastrupljenja in pred tednom delirij. Na kliniki so jo polagoma odvadili morfija, a kokain so ji takoj ustavili. In dasi je bila že popolnoma prepadla ter je bila videti že hudo otrovana po morfiju, se je potem, ko ni več uživala morfija, hitro pomladila ter zredila; jed ji je šla v slast, spala je mirno in trdno, in popustila jo je onemoglost in zlovoljnost; niti se je ni poslej nikoli več lotila poželjivost po opijatu, dasi je prebila v morfinskem zavetišču le nekaj nad mesec dni, in nič več se ni vdala morfinizmu.

Po dolgem času v znani vasi.

V
dolu potok se vije
Sred polja kot kača srebrna;
Mlin bel, zidan ob njem stoji
V okviru temnozelenem,
V senci visokoraslih dreves . . .

Ti travniki, ta potok, ta mlin
In to polje, na polju kapela
In to dekle iz tihe vasi . . .

Bilo je . . . v mladem času;
Božje je jutro dihalo
Vsem božjim stvarjem ljubezen,
In meni in tebi,
Dekle, iz tihe vasi . . .

Ivo Brežnik.

Zvečer.

D
an mre — rojeva se noč,
Tiha in mirna, brez zvezd . . .
Bojim se te, noč; objela
Me boš z vso težko močjo . . .

In potem, potem ne bo prostora
Za me na vsi širni zemlji.
Kam, kam naj bežim pred tabo,
Mogočna mati svinčenih misli?

Ivo Brežnik.